

váme jinde, může čtenáře sociologicky zainteresovaného zajímat spíše druhá stránka autorova přístupu, a ovšem jeho výchozí pozice, které je věnováno poměrně dosti místa.

Autor, ač sám lékař, přiznává prioritu v pomezí oblasti lékařské sociologie spíše sociologům, jak je to zatím běžnější ve Spojených státech. Cituje například praxi Yaleské university (str. 36), kde sociologové mohou získat stipendia pro výzkumnou práci na lékařských pracovištích (aniž jsou pochopitelně léčebně činní), a dále Strause, jenž již v r. 1957 napačitoval 57 sociologů, kteří lékařskou sociologii přednášejí, a 108 těch, kteří se podíleli na 135 výzkumných projektech tohoto zaměření. V Harvardu se naopak přednáší řada sociologických disciplín studentům veřejné zdravotní péče (School of Public Health), tedy budoucím pracovníkům oboru, jenž je blízký našim oborům hygienickým. Můžeme jen litovat, že naše výuka hygieny nevytěžila dosud ze své pokrokové ideologie stejné pokrokovou pedagogickou praxi; perspektivy, které se i u nás konečně otevřely před sociologií, snad v tomto směru umožní nápravu neobyčejně potřebnou.

Pflanz podává nejprve na 50 stránkách úvod do lékařské sociologie, kde shodně s jinými autory dospívá k rozdělení úkolů na ty, které se shrnují pod označení „sociologie v lékařství“ (sociology in medicine) a „sociologie lékařství“; tento poslední přístup, který pochopitelně budí často nezájem lékařů zakládajících si na idylických představách jak o vztazích mezi lékaři samými, tak především mezi lékaři a pacienty, je v monografii samé sledován jen okrajově. Toto Strausovo rozdělení na dva hlavní směry práce navrhl Schelsky doplnit ještě o jednu větev, a to lékařství v sociologii; má to být pomocná disciplína pro sociologickou badatelskou práci. Více než 250 dalších stránek zabírá pak vlastní autorův výzkum a 50 stran je věnováno jednotlivým diskutabilním problémům, možnostem výkladů a teoriím jiných autorů (Parsons, Dittfurth, Wolff aj.). Literární odkazy je přes 1200. Předmluvy jsou dvě, jedna od P. Christiana, druhá více polemická zejména vůči úzce pojatým aspektům medicínským od René Kóniga.

V práci tohoto druhu se autor nikdy nemůže omezit jen na sdělení určitých nesporných nálezů a na výpočet statistických korelací; snad proto také u nás máme při vynikající produkci „neproblémových“ prací, zejména z animální biologie a patologie, relativní nedostatek prací, kde lékařské poznatky jsou vtěleny do širších teorií respektujících společenskou návaznost a jejich dynamiku. Riziko omylu patrně ovlivňuje motivaci. Nutnost spojit jednotlivé poznatky obecnými teoriemi, doplnit zatím chybějící články a postavit nové hypotézy pro ověřování, umožňuje čtenáři poznat zásadní ideový přístup autorův a tímto klíčem pak zpětně hodnotit jeho výroky.

M. Pflanz má sotva co společného s marxismem; i když neznáme přesně míru tlaku, který v NSR na publikační činnost mohou vyvíjet dohlédací úřady, je typické, že užívá

zásadně termínu Sovětská okupační zóna místo vysídlení a v této souvislosti i Sudetenland, Böhmen apod. Na druhé straně však zcela lapidárně a otevřeně konstatuje (str. 250), že němečtí uprchlíci jsou jen nepatrným procentem všech poválečných uprchlíků, a že tento světový problém vznikl hlavně jako následek německých válečných akcí (deutsche Kriegshandlungen).

Vědecké Pflanzovo krédo je, že nikoliv sociální působí na člověka jako na předem danou biologickou jednotku, nýbrž že sociální je přímo předpokladem vzniku člověka jako druhu (podobně kritizuje i König Schelskyho); dále teze o nerozlučnosti psychiky od tělesné stránky člověka a konečně odmítnutí kulturního pesimismu, staromilství a kritická „víra“ v obecný pokrok světa (spíše ovšem pouze technický); to vše nám Pflanzovo stanovisko přece jen přibližuje.

Vcelku se dá říci, že autor projevuje upřímnou snahu o nezájatost a vědeckou obezřetnost, i když s mnohými dílčími názory se dá polemizovat, jak uvedeme dále. Zejména se zdá, že při výkladu svých nesporně cenných nálezů relativně přecenil vliv sociálních interakcí a jejich psychického odrazu a podcenil úlohu materiálního působení, např. výživy.

Jádro práce tvoří kategorie sociální dynamiky (sociální změna, sozialer Wandel, social change, cultural change) jako zvlášť výrazný model jakéhokoliv sociálního působení na zdraví člověka. Pflanz se podrobně zabývá teorií a projevy sociální dynamiky a jejími vztahy k lékařství, ovšem jen v rozsahu nezbytném pro přístup ke zkoumanému materiálu. Četné citace umožňují hlubší studium pramenů. Autor zdůrazňuje, že sociologie musí zkoumat tento jev bez hodnotícího postoje a vyčítá autorům lékařsky zaměřeným, že druhotně shledávají argumenty z psychopatologie k odsouzení jevů, které apriorně pokládají za nežádoucí. Pflanz odmítá neprokázané teorie o existenci tzv. civilizačních nemocí (pojem civilizace vylučuje jako pre-judiciální a připouští jen verzi „technické podmínky kultury“, str. 6) a zejména tzv. feditelské nemoci (manager-disease); ukazuje vtipně, že tento pojem bývá preferován proto, že propůjčuje nemocnému vyšší sociální status než (patologicko-anatomicky) jediné reálné) diagnóza kalcifikace věnčitých cév. Zdůrazňuje pak Parsonsův názor, že sociální dynamika v širším slova smyslu je obecnou a trvalou vlastností komplexních sociálních systémů, které nikdy nejsou jen stabilní anebo jen labilní, nýbrž vždy oboje současně.

Dále se autor zabývá, spíše ovšem formou kritického přehledu literatury, časovou prioritou materiální kultury před nemateriální (adaptive culture podle Ogburna) a jevem kulturního opožďování (cultural lag) postojů intelektuální a emocionální sféry za „technologii“ života v materiální sféře. Toto pozorování má již velmi blízko k našim názorům na opožďování nadstavby za materiální základnou. *Enkulturační* rozumí běžný vývoj od dětství v rámci určité kultury a její orga-

nické pozici (spíše než přijímání); konfliktů je zde relativně nejméně.

Akkulturace je naopak pozdní přejímání cizí kultury, kde přirozené jsou konkrétní možnosti různé. Buď je dosavadní kultura jako celek naráz výrazně ovlivněna zvenci, což je případ rozvojových zemí, anebo jedinec opouští svou kulturu – vždy pod větším či menším tlakem; může být tak skrytý, že rozhodnutí je juristicky dobrovolné, například provádění do ciziny, anebo nedobrovolné, při vysídlení. Zdá se, že ani pro nás nemá tato otázka čistě teoretický význam: jednak i uvnitř republiky je migrační aktivita poměrně vysoká, jednak se stávají srozumitelnější pohnutky uprchlíků k návratu do vlasti, i pohnutky těch, kteří se nikdy uprchlíky nestanou. Citovaná práce Tyhurstova o případu 48 uprchlíků do Kanady ukazuje, že počáteční radost byla vystřídaná pocity deprese, úbytkem fyzických sil a poruchami chuti; jiné studie dosvědčují, že důsledky této sociální změny se projevují nepříznivě ještě ve druhé generaci (the second generation problem). Ovšem všechny studie tohoto druhu nemusí vždy vidět tento problém jen ve světle akkulturacy. Tak zejména Weismanova práce o nemocných tyreotoxikózou, kteří se do Spojených států dostali po pobytu v německém koncentračním táboře (str. 250), vnuká spíše představu o poškození a deviaci metabolismu v tomto stressovém údobí než v době pobytu v USA.

Jádro argumentace o obtížích akkulturacy tkví v pojetí soustavy hodnot, jež musí být měněna. Souhlasíme s Vondráčkem, který nedávno vydal monografii o tomto tématu, že je to problém velmi závažný. Potíž však spočívá v tom, že *současné* se mění i řada „technických“ podmínek života, především mikrochemické složení vzduchu, vody a místních potravin. Pokud se důkaz o obtížích akkulturacy vede jen po linii kulturních jevů, například mezního nebo dokonce kriminálního chování (marginální osobnosti), pak je přesvědčivější než vede-li se pouze po stránce somatických projevů. Když např. Pflanz později statisticky přesvědčivě dokládá vyšší výskyt rakoviny žaludku u přesídlených zemědělců než u přesídlenců městských (ve svém klinickém materiálu, nikoli v populaci!), pak je reálnější myslet na mikrochemismus půdy nebo vod již proto, že o převodu komplexního kulturního prožitku na somatiku máme ještě příliš málo doložených poznatků. Že nám zde chybí již jen „fyziologie estetiky“ pocíujeme už delší dobu při snaze o vědeckou estetizaci životního a pracovního prostředí. Problém adaptace na nové kulturní prostředí, jak se o něm Pflanz zmiňuje (str. 46), je tedy velmi složitý a zahrnuje nezbytně i boj o nový sociální status přistěhovalce uvnitř existujícího kolektivu sídlisté, pracoviště nebo školy. Tak se dočteme, že děti přistěhovalců do oblasti Pflanzova štetření (Giessen a jeho spádová oblast) vynikaly ve škole často mimořádnou pilí a učebními úspěchy. Podle Wilsona pak není pod pojem sociální dynamiky (social change) zahrnuta situace sociální směny (social circulation), tj. směna držitelů sociál-

ních pozicí anebo přechod do pozic nově vzniklých uvnitř stávající kultury. Pflanz upozorňuje, že v jeho práci se věnuje značná pozornost hlediskům, jako je změna bydliště, sociální vrstvy, velikosti rodiny apod., ovšem jen na pozadí sociální dynamiky, která tyto změny vyvolala. Zásadní jeho hypotézou pak je, že nutnost adaptace, konflikty hodnot a napětí mají ke vzniku chorob bližší vztah než tato dynamika sama o sobě. Upozorňuje na to, že i změny ve výrobních postupech, pokud nabudou společenského charakteru, například automatizace, mohou vyvolávat jevy, jež patří do okruhu problémů sociální dynamiky.

V úvodu k vlastním nálezům autor kriticky reviduje svoji metodiku a uvádí řadu jejích omezení, která jsou ovšem inherentní. Zvláště cenné je, že dokládá podmíněnost (značně so-

Sociální vrstva	Generace nemocného	Generace rodičů
1	akademici (tj. vysokoškolační) vyšší úředníci důstojníci (!)	akademici vyšší úředníci důstojníci (!)
2	samostatní: obchodníci zemědělci řemeslníci hostinští* střední úředníci místři	samostatní: obchodníci zemědělci řemeslníci hostinští střední úředníci
3	obchodní zaměstnanci techničtí úředníci vyučení dělníci	nižší úředníci obchodní zaměstnanci techničtí úředníci správní zaměstnanci místři
4	nižší úředníci správní zaměstnanci zdravotní sestry hudebníci, umělci poddůstojníci	vyučení dělníci ošetřovatelé hudebníci, umělci
5	nevyučení dělníci zaučení dělníci vojáci	nevyučení dělníci zaučení dělníci vojáci

* Pozn.: patrně spíše restauratéri. J. T.

ciálně vázanou) hranic mezi zdravím a nemocí, kterou si často neuvědomují laici ani lékaři. Přísně objektivní nálezy lze téměř vyloučit; cokoli stojí na výroch nebo vůbec iniciativě pacienta, především samo vyhledání pomoci, je spolehlivé jen v určitém rozsahu. Čím méně výrazné jsou organické základy potíží, tím více je sociálně podmíněno, zda pocity jsou interpretovány jako chorobné či nikoliv. I zde záleží na soustavě subjektivních hodnot, na příklad na vztahu k bolesti. Poněvadž pro své stanovisko autor uvádí bohatý literární materiál, je studium jeho monografie již z tohoto hlediska neobyčejně podnětné. Treba překonat jen profesionální postoj ke kritickým poznámkám, které lékařské metodologii nijak nepochlebuji; tak například je citována studie E. Maiera z roku 1959, jenž zjistil rozdíly od 3 do 75 % nejen mezi různými posuzovateli, ale i u téhož posuzovatele v průběhu roku při stanovení poměrně jednoduché diagnózy u řadové prohlídky.

Než se zmíníme o faktických výsledcích, které víceméně statisticky signifikantně potvrzují hypotézu o vyšší frekvenci poruch zdraví ve vztahu k sociální dynamice, je třeba vzít na vědomí proměnné veličiny na straně sociálních ukazatelů, které autor zavádí. Mluvili jsme již o tom, že přesídlenci, jako model přímo experimentální situace sociální dynamiky (str. 53), poskytují mu hlavní argumenty pro toto tvrzení. Rozlišuje přesídlence (definované jako osoby, které změnily bydliště mezi r. 1937 a 1957) ze Sudet, Čech, Východních Prus, Slezska, Západních Prus a Pomorán, NDR, Balkánu (bez přesného vymezení, takže není zřejmé, zda jde i o přesídlence z Maďarska!) a jiných spolkových zemí (nyní NSR). Jejich měsíční příjmy se pohybovaly většinou v rozmezí od 300,— do 750,— DM (což odpovídá přibližně 540,— až 1350,— paritním korunám). Je ovšem sledována ještě řada dalších korelací k věku, pohlaví, cestě do práce, změně sociálního statusu proti předchozím generacím apod. Zvláštní pozornost zasluhuje „vztahový“ sociální žebříček, který autor vypracoval za účasti sociologického semináře kolínské university (str. 271–272). Musíme uvést, že sám s ním není zcela spokojen, a že pokládá Janowitzovo třídění, které bylo publikováno teprve r. 1958, za výhodnější; přesto však v obecných rysech vystihuje sociální hodnocení a postoje lidí ve Spolkové republice a korektury se mohou týkat nejvýše přesunu o jeden stupeň. Proto jej podáváme nezkrácený:

V komentáři k sociální stratifikaci se na jiném místě monografie zdůrazňuje, že sama výše příjmu není jediným kritériem pro nabytí sociálního statusu, ale přece jen vzestup hodnocení vyučených dělníků za jednu generaci nad nižší úředníky se dá těžko hodnotit jinak než finančním klíčem. Přitom je nutné připomenout, že pro náš pojem úředník jsou dva rozdílné termíny, totiž Beamter, úředník v systematické stupnici a Angestellter, což zde překládáme většinou jako „zaměstnanec“, úředník ve smluvním soukromoprávním po-

měru. Překvapuje nás nízké zařazení hudebníků a umělců, i když zde nejsou blíže specifikováni a sotva se jimi rozumí umělci špičkoví. Typické je zařazení důstojníků, a to bez dalšího rozdělení na hodnostní třídy, a proti tomu úplně kontrastující začlenění vojáků. Sám autor blíže tuto stupnici nezdůvodňuje.

Ze zvláštních sociálních skupin, k nimž je korelován zdravotní nález, zasluhují alespoň stručnou zmínku dvě: totiž zaměstnanci americké vojenské správy (str. 310), u nichž se vyzvedá zvlášť vysoký stupeň nejistoty, poněvadž mohou být propouštěni bez udání důvodů a bez právní ochrany platné u německých zaměstnavatelů, a dále ženy, které přišly na polikliniku v kroji (str. 311). Autor podotýká, že tato skupina se stává doslova den ze dne historickou; pozoroval také skutečné pokles těchto pacientů v průběhu svého sledování. Bylo by možná užitečné, kdybychom jeho vtipného nápadu využili i u nás, a to nejen při výzkumu korelací zdravotnické povahy, ale i názorových projevů.

Vcelku se potvrzuje, že skupiny vystavené nárokům ať již sociálních změn nebo trvaleji nepřiznivých sociálních podmínek, zvláště skupiny osob poslední sociální vrstvy, mají podle Pflanzova žebříčku průkazně horší zdravotnické ukazatele. To ovšem nemusí být reprezentativní pro celou populaci, jež v této studii sledována nebyla. Poměrně nejhůře jsou na tom vysídlenci ze Sudet a balkánských zemí. Pflanz tyto výsledky uvádí do vztahu s větší vzájemnou odlišností opuštěné a přijaté (hessenské) kultury, zejména v případě balkánských vysídlenců. I zde se přirozeně uplatňují námitky, nikoliv snad vůči faktickým nálezům, ale hlavně vůči vylučnosti uvedené interpretace, i když ji autor provádí opatrně a kriticky.

Také rozdílnost výživových praktik, které Pflanz chápe spíše jako kulturní výtvor než jako odraz materiálních podmínek prostředí, je zvláště mezi Hessenskem a původní zemí na Balkáně velmi značná. U sudetských přesídlenců nemůžeme naopak přehlížet nízké sociální podmínky v jejich dětství, i když jim je vláda první republiky jistě nevytvářela cílevědomě jen proto, že byli Němci; neutěšený sociální stav pohraničí byl obecně známý jako výsledek zvláštních výrobních podmínek (textil). Cizí i naši autoři mezitím prokázali, jak mimořádně intenzivní a doživotní vliv mají podmínky nejčasnější periody dětství. Pflanz o nich mluví rovněž, ale pouze ve vztahu k sociálnímu společenství matka – dítě. V jeho statistice je nápadné, že relativně nejméně škod na zdraví vykazují muži z Východních Prus, tedy kraje, kde výživa byla na vyšším stupni než technická kultura. A tak přehled různých teorií o vzniku biologických škod působením sociálních činitelů je zaměřen více psychosomatickým než sociálně biologickým směrem. Je-li to škoda, pak spíše pro autora než pro čtenáře, který dostává v této publikaci výtečně informovaný a kritický rozbor prací u nás neznámých nebo i nedostupných.

Jaroslav Tejmar

Socialismus a samospráva

(Zpráva o sociologické konferenci
v Jugoslávii)

Jugoslávská sociologická společnost přistoupila k organizování pravidelných každoročních odborných diskusních shromáždění. Pro první z nich, které se konalo v únoru 1965 ve Splitu, bylo zvoleno téma „Samospráva v Jugoslávii“. Pochopitelně, protože problémy samosprávy mají pro vývoj socialistických společenských vztahů v zemi klíčový význam. Ve shodě s tím jsou ve středu teoretické i empiricko-výzkumné pozornosti jugoslávských sociologů, kteří mohli na shromáždění předložit četné pozoruhodné poznatky, závěry z výzkumů, teoretické hypotézy i metodické zkušenosti.

Jednání bylo oživeno i účastí několika sociologů ze zahraničí, z nichž zejména představitelé sociologie z jiných socialistických zemí přispěli aktivně do diskuse. Ze tří hostů ze západních zemí vystoupil v diskusi jen představitel Holandska.

O velkém významu, jenž je v Jugoslávii daným problémem přikládán, svědčí mimořádná účast kolem stovky vědeckých pracovníků, a navíc praktiků ze všech republik. Tato širší shromáždění, a též okolnost, že jednání se vedlo výlučně v plénu, ovšem zase značně omezily možnosti bezprostřední živé polemiky.

Hlavním polem socialistické demokracie v zemi je hospodářská sféra. Dělnická samospráva na závodech je základní složkou celé mnohotvárné samosprávní soustavy, která zahrnuje i ostatní hospodářská odvětví země (včetně převážně malovýrobního zemědělství, kde působí prostřednictvím strojních i spotřebních družstev), kulturní a sociální instituce, a integruje se pak po linii samosprávy obecní i republik a celé země.

Ve srovnání s problematikou komunální samosprávy a samosprávy v kulturní sféře byla diskuse, která se týkala dělnické samosprávy ve výrobě, daleko živější a obsažnější.

I mezi jugoslávskými sociology (podobně jako mezi sociology jiných socialistických zemí), je považována za centrální problém dezalienace. Celkovým rysem veškerého jednání splitské konference bylo pojetí problémů samosprávy jakožto nedílné složky širší problematiky odcizení a jeho překonávání. Úvodní referát *Fiamengův* odlišuje antropolo-

gickou a sociologickou dimenzi procesu odcizení i jeho překonávání, přičemž druhou z nich diferencuje na oblast výrobní (odcizená práce jako základ všech druhů odcizení), společensko-politickou (hierarchické struktury) a společensko-psychologickou, ideovou. Pouze samospráva umožňuje lidem jakožto příslušníkům reálného společenství postavit své společenské síly pod svou vlastní kontrolu, tj. pod kontrolu reálného (a nikoliv abstraktního) společenství, a tím ovládnout hlavní zdroj odcizení člověka. Sebeutvrzení člověka jako svobodné bytosti není možné mimo proces společenské samosprávy jakožto podstatné komponenty struktur, v nichž je překonáváno odcizení.

Podobně *Drašković* vidí v samosprávě cestu k realizaci materiálních i společenských podmínek afirmace procesu dezalienace osobnosti ve všech činnostech výrobce. Soudí tak především proto, že samospráva otvírá proces překonávání prvků zprostředkování ve společenských vztazích. Neukazuje ovšem, v jaké míře je zprostředkování překonatelné a v jaké míře (vzhledem k nezbytné společenské a organizační integrovanosti a dělbě práce) za každých okolností nutné.

Kozomarová považuje samosprávu za zespolštění privilegované aktivity jednotlivců jakožto vedoucích činitelů práce i subjektů moci. Samospráva neguje dělbu na vykonavatele práce a řídící pracovníky.

Samospráva jako proces integrace výkoných a řídících funkcí ve výrobě je považována za proces integrace produkce a kreace, a tím za nezbytný faktor překonávání rozporů mezi fyzickou a duševní prací. Podle *Fiamenga* proces fungování socialistické samosprávy organicky vyžaduje vědecky poznávat všechny jevy a potřeby vznikající v procesu výrobní práce, a tím vnášit do činnosti výrobců významný intelektuální zřetel.

Též podle *Draškoviće* výrobce svými funkcemi při rozhodování uskutečňuje širší intelektuální valorizaci práce. *Drašković* pojednával z hlediska překonávání odcizení o perspektivách dělby práce v podmínkách společenské samosprávy vůbec. Samospráva rozvíjí technickou dělbu práce, bez které není myslitelná humanizace lidských potřeb a vztahů. Současně však profesionální dělba práce a získávání pozic a funkcí v jejím rámci rodí byrokraticko-technokratické tendence, které ohrožují základní humanistický obsah samo-

¹ O tom výrazně svědčí loňská varšavská konference. Viz „Sociologický časopis“ 1965, č. 2., str. 174–175.